

A HÁBORÚ ÉRTÉKELÉSI TANULSÁGA

A DEBRECZENI M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM NÉPSZERŰ
FŐISKOLAI TANFOLYAMÁN 1915 NOVEMBER 21-ÉN ELŐADTA

TANKÓ BÉLA.

KIADJA CSÁTHY FERENCZ MAGY. KIR.
TUDOMÁNYEGYETEMI
KÖNYVKERESKEDÉS ÉS KÖNYVKIADÓVÁLLALAT, DEBRECZEN
1916.

*a tiszta jövedelem 50%-a a hábo-
rúban megvakult katonákat illeti.*

HOFFMANN ÉS KRONOVITZ KÖNYVNYOMDÁJA, DEBRECZEN.

A háború értékelési tanulsága.

Háborús előadás-sorozatunk végéhez értünk, s nekem most íme az utolsóhoz kell még egy kis időre a szíves figyelmet kérnem, melyet annyi kiváló előadás érthetően elkényeztetett.

Ezt a figyelmet és érdeklődést természetesen hívta fel s. táplálta nemcsak az előadók egyénisége, nem is csak a vállalkozás újdonsága, hanem a tárgyak alkalmosságára, s az alkalom mély jelentősége, amely egy közös tendencia szolgálatába állította valamennyit. Mert ezek az előadások nemcsak elméleti szórakozásnak voltak szánva, nemcsak értelmi és esztétikai gyönyörűségekért vagyunk egyformán hálásak irántuk; magasabb hivatásuk volt: figyelmeztetés és felhívás voltak arra, hogy a háború alatt is az, ami lelkünk legmélyén nyugtalanít, az a jelen szenvedéseinél, áldozatainál, erőfeszítéseinél, szent izgalmainál is mélyebben szántó, mert a jelenből a *jövőbe* fűrődő lélek sejtésének, aggodalmának és hívó elszántságának nyugtalansága, amelyben öntudatos bizonyossággá izmosodott az az először önkéntelen fölsejlesztés, hogy a háborúban is a jövőt készítjük elő. Ha nem is mondta ki egyikük se, valamennyi figyelmeztetés volt, hogy a háború a háború utánra eszméltet; nem egy-két napra vagy évre, hanem arra az egyetemes átváltozásra, amelyet át fogunk élni, amelyet megkezdünk átélni, — amelyet létfeltétel

lesz átélünk. Pusztán csak az, hogy elhangzottak, egy-egy sajátos tárgyat a háború szempontjából világitva meg, vagy a háborút egy-egy sajátos szempontból : mindenik előadás arra az egyetlen horizontra szegezte pillantásunkat, amelyen a mi számunkra is lángbetűs írás jelent meg, riasztóbban, mint Belszár király palotájának felán a „*Mene, Tekel, Ufárszin*”, mert ezekben a betűkben *a mi* sorsunk van megírva, s nekünk el kell tudnunk olvasni azokat, ha azt nem akarjuk, hogy sorsunk átviharozzék fölöttünk, közömbösen vagy tán magával seperjen, — ha azt akarjuk, hogy jövő sorsunkat, nemzetül és egyénékül egyaránt, magunk tartsuk kezünkben.

Ezeket a jegyeket betűzték és segítettek betűzni a háborús előadások. Akár a háború beleilleszkedését kutatták az emberiség életébe, akár a gazdasági okok hálózatát, melynek mély, földalatti szövvényéből a legérzékenyebb érdekellentétek régi feszültsége csattant napvilágra az első pillanattól el; akár hatását keresték a jogrendre, tükröződését a művészetben és irodalomban, az erkölcsi ítélkezésben; akár azt a munkát mutatták be, mellyel a humánus érzés a tudomány eredményeivel fölszerelten enyhíti a szenvedéseket, mikét megelőzni nem volt ereje: mind egy *célt* szolgáltak: abból, ami itt van körülöttünk, még inkább: ami lett bennünk, ami a háborút okozta s amit a háború okozott, arra irányítják tekintetünket, ami mindebből lehet, nemcsak: aminek lennie kell és pedig, ami öntudatos munkánk által, egyszóval: amit tennünk kell a háborúban, a háborún át a háború utánra. Hogy ezt tették, az ezen előadások legértékesebb ajándéka.

Ennek a tendenciának szolgálatában áll ez a gondolatsor is, melyre most szíves figyelmüket kérnem kell. Míg az előzők egy-egy részletre vetettek világot, én arra a kérdésre kísérem meg feleletet adni: mi a lényege vagy magva annak az újnak, amit a háború hozott, a képet folytatva: mi a kulcsa annak az írásnak, melyről érezzük, hogy megértésétől sorsunk függ?

A felelet közel van, csak nevéen kell neveznünk azt az ezerféle tanulságban is közös fenyegeti fordulatot, melyet a háború hozott. S ha ezt a nevet keressük, ha egy gondolatba akarjuk tömöríteni az élmények közös tartalmát, azt hiszem, a *lényeg*et emeljük ki, ha azt mondjuk: a háború új értékelést indított meg, új érték-mérőt adott kezünkbe; szabatosabban: értékeket emelt újból trónra, melyeket egyidőre bitorló álértékek detronizáltak s melyeket most a magától értetődőség érzésével üdvözlünk természetes jogaik visszanyerésén, mikor az értékek természetes rendjét helyreállni látjuk. S ezzel amaz írás kulcsa is kezünkben van, mert az a kulcs nem lehet egyéb, mint hogy ennek a megújított értékelésnek most már öntudatosan, azaz önelhatározással érvényt is szerezzünk. S valóban mindaz, amit ma hadvezér, politikus, nemzetgazda, lelkipásztor, nevelő, hivatalnok, családfő, amit gondolkozó ember végezni tud, akar és fog, mert végeznie kell, nem is egyéb, mint emez új értékelés törvényeinek fölkér esése és alkalmazása. S amennyire fölismertük és érvényesíteni tudjuk már most, annyira igazgatjuk is sorsunkat már most a magunk erejéből — ama felsőbb végzés lángbetűs parancsa szerint.

Kell-e bizonyítani, hogy ez történt s így történt?

Hiszen mindnyájan tanúbizonyságai vagyunk. Egy napról a másikra mintha pikkelyek hulltak volna le szemünkéről, másképpen láttuk a világot: meg kellett változnia látásunknak, hogy meglássuk, hogy mássá lett a világ, új értékelést követel, mert átértékelődtek a megszokott értékek. A háború — s természetesen itt közvetlenül a mi háborúnk hatására van jogunk és kötelességünk gondolni — mint egy kérlelhetetlen, de igazságos leleplező, egyszerre napvilágra hozott olyan lehetőségeket, melyeket már csaknem pusztá emlékeknek tartottunk mesébe való nagy időkből; mintha pókhálót simítna le magáról, oly egyszerűen, oly magától értődően fosztotta szét a magához tért emberi öntudat egy csomó álérték tiszteletét, melyekről mind tudtuk, hogy üres bálványok, s mégis valami sajátos tehetlenségi erő úgy ránsúlyosodott, hogy megingatni se tudtuk koloncaikat s bálványozásukat. Szemeinkkel láttuk, lelkünkben átéltük, hogy hogy zsugorodik össze, hogy tűnik a semmiségbe jelszavak babonás kultusza, mert rájuk fújt a véres valóság és a valóságot követelte tőlünk; betűk tömege, sekélyes formák, élettelen szavak törmeléke alól, hogy tör elő a mélyen ágyazott életerő, az, ami igazán valóság az emberben; s akik nevét keresték ennek a valóságnak, ha őszinték, azt kellett mondaniok: az emberekben újból jogaihoz jutott a lélek. Azért dőlhettek le bálványok; azért eszmélhettünk rá, hogy a pénz a dolgok természetes rendjében mégis csak eszköznek van teremtve; azért nemesedhetett meg az anyag, mert ráeszméltünk, hogy a legbámulatosabb szerkezetű fegyverek, gyilkoló és védekező eszközök, bármily tömegben felhalmozva, a technika.

bármily tökélyét dicsérik, valami magasabtból kapják — fájdalmas — tökélyüket, mint amit a szerkesztő technikus-értelem beléjük sűrített: attól az intelligenciától, amely most már a maga részévé tette a gépeket; ráeszméltünk, hogy az utolsó ezüst golyónál is döntőbb hatalom csakugyan a magasabb rendű ideg, de csak azért, mert ez a magasabb rendű ideg nem durvább, hanem magasabb — lélek. S ha nem tudunk is számot adni a kimondhatatlanul bonyolult áttételekről, melyekkel mélyen a tudat alatt dolgozó lelki funkcióink egy napról a másikra megteremtették, de megteremtették azt a tévedhetetlen Ítéletet, hogy ez a természetes, a dolgok rendjében elrendelt állapot; hogy tehát az embert csak *egy* mértékkel lehet mérni: mennyire tesz bizonyosságot erről a természetes, azért tehát kötelező átalakulásról, tehát, hogy mennyi benne a tudatos éberség, a hűség ahoz, amit parancsoló értéknek felismert: ott kinnt a harcfrontban a leleményesség, önfeláldozás, bajtársi sziv; itt benn is éppen ez a leleményesség, önfeláldozás; összefoglalóan: az összeforrottság azzal, amibe — mint zárókőbe a dóm ívei — összekapcsolódnak a milliók künn és benn: a nemzet, a haza valóságával.

Ennek az erőltetés nélküli, mert az ember igazi valóságából fölfakadó, erő kifejtésnek vagyunk tanúi és bizonyosságai; egy folytonos nemesedésnek, melynek ezerféle jelentkezését a költészet és művészet fogja majd az „örökkévalóság színében” szemünk elé tárni, mikor az izzó jelent az esztétikai távlatban tudja majd látni a megtermékenyített emlékezet; örökre érvényes belső igazságát azonban megérzi minden

ép lélek, s hogy mennyire, mutatja a felháborodás viharja, amely — tudnók csak igazán egyesíteni erejét — elsöpörmé mindazt a salakot, melyet, ha már magától képtelen rá az alacsony lélek, a büntető törvénykönyv sem tud mindenestől kiirtani. S ennek az egész érzés-, elszántság- és akaratszimfoniának ezerféle változatában ugyanaz az alapelódia csendül fel: a ráeszmélés arra, hogy az ember igazi ereje az ő igazi valóságának salaktalan kifejtése, s igazi valósága pedig az ő lelki mivolta, szellemisége. „Nemde nem nagyobb-e a lélek, hogysesem a test?” ezt az evangéliumi igét hirdeti a háború minden tanulsága, még az is, amelyek a visszajáról mutatja értékelő tanulságait.

— De nem túlzó és jogosulatlan érzelmi romantika, föllengése mindez? Nem egy álmodozó esztéta világ-szemlélés szónokias ideológiája? Nem cáfolnak-e rá a tények maguk, nem foszlott-e szét az első napok érzelmi romantikája, s ki gondol értéktáblák összetördelésére? Senki, minthogy senki se akarja konzerválni az első napok tisztulatlan hangulatát.

Igaz, az első napok romantikus hangulata elmúlt: kellett is, hogy az igen jóindulatú, de fejetlen érzelmi élet fölött megjelenjék a rendező ész és felhasználja az életre kelt erőket. De a tények nem cáfolnak ránk. Ma sem érzünk kevesebb tiszteletet a sebesült harcosok iránt, ma is meghajlunk lélekben a gyászolók előtt; a hangúiet nem változott, csak tisztult, csak öntudatosult, elmélyült, mert azt is megismertük, hogy épen az a hangulat a létföltétele annak, hogy átélhessük mindig újból azt a nagy élményt, melynek kulcsa: az értékelés új rendjét megtanulni. S én abban a meggyőződésben

élek, hogy nemzetünk az életösztön tévedhetetlen biztosságával ragadta meg azt a gyökeret, melyből jövő élete fája megújul, mikor értékelése e spontán változásának ily tanulságait adja, mert ezzel azt az ősi és egyetemes törvényszerűséget ülteti trónra, mely az értékek világrendjében nekünk adva van s melynek hódolatteljesen engedelmeskedni azért reánk nézve — létfeltétel. Ezért a kulcsa amaz írásnak: megérteni és érvényesíteni az értékek e kozmikus törvényét. Azért mutathat rá a próféta a jövő képére, hogy az olyan lesz, amilyen értékelésünk; értékelő tudatunk magasságát fogja rajta mérni az utókor. De nekünk itt nincs szükségünk a próféta palástjára, hogy ama nagy törvény kötelező erejét hirdessük; ha igazán törvény s *mert* igazán törvény az, amit öntudatunk ösztönszerű biztossággal megragadott, igazolhatónak, azaz egyetemes érvényűnek kell is tudnunk kimutatni. Ez a bizonyítás nem akarja pótolni a prófétai felindítás nagy munkáját, éppen csak igazolni alapjait, s ezt merem néhány szóval most megkísérelni.

Először is az értékelésről néhány szót. Nem kell e fogalom alatt valami rendkívüli dolgot sejtetni. A szó maga lehet *rég ismerős* vagy lehet új, sűrke vagy rejtelmesen varázsos, mint valami *szezám*; éppen mivel jelentése nem kiforrott, könnyen túlozzák vagy alábecsülik; de amit jelent, a legéletbevágóbb művelet, amit csak az ember végezhet.

Az értékelés, mindenek előtt, olyan tevékenység, melyet nemcsak kiváltságos lények művelnek különleges alkalmakkor, hanem mindnyájan végzünk életünk

minden percében. A létezés az emberre nézve tulajdonképpen nem is egyéb, mint szüntelen értékelés, azaz szüntelen válogatás és praeferálás, hasznos és ártalmas, kellemes és kellemetlen, igaz és hamis, tiszta és szennyes, nemes és aljas közt, hogy biztosítsa teste-lelke szüntelen harcában önmaga kifejtését és gyarapodását.

Mi ugyanis a dolgokat, a jelenségek tömegét, melyek közt élünk, nemcsak tudomásul vesszük, nem is csak megismerjük, pusztán azért, hogy megismerjük; azért akarjuk megismerni is, hogy értékelhessük, mert nem *úgy* vagyunk alkotva, hogy csak visszatükrözzük a dolgokat vagy hogy benyomásaikat elraktározzuk magunkban, hanem a dolgok életünk középpontjával, öntudatunkkal sokkal közvetlenebb viszonyba lépnek: mi *érezzük* is hatásukat, azaz a dolgok színezik is öntudatunkat az öröm derűit, vagy a kín sötét színeivel. S ez az érző természetünk az értékelésnek forrása és hajtó ereje, s azért az értékelés a legmélyebb életfunkció. Az ismerés is neki szolgál, s amennyire megértettük a dolgot, annyira tudjuk értékelni is, azaz a benne rejlő értéket megbecsülni, mert amit lényegesnek tartunk belőle, azt mondjuk értékesnek is. De hosszú fejtegetések helyett, minőkre most nincs idő, íme néhány példa arra, hogy hogy fonódik össze a két tevékenység s hogy tetőzi be az értékelés ismerő megállapításainkat, — néhány példa, igazán ezer helyett.

Egy emberről elmondják a jól értesültek élete folyását, leírják természetét, szokásait, *tetteit*; ez a tárgyilagos ismeretgyűjtés eljárása. „Társaságában senki sem mert *egy* alacsony szót is kiejteni” — ez az értékelő tudat megállapítása, *mellyel megkoronázza s teljessé*

teszi *amazt.* — *A síkon* egy nagy mélyedés; szántás közben csontokat vet föl belőle az ekevas, néha fegyverdarabokat is; amott egy emlékoszlop tudat, mikor vívtak itt nehéz csatát, akik ott porladnak; ez tehát egy csatatér tömegsírja. Ez a konstatáló megállapítás dolga. „Vesd le saruidat, mert szent e hely, ahol állasz” — ez az értékelő tudat vallomása.

A földrajz tanít: „Szép vagy óh hon, bérc, völgy változnak gazdag öledben”; az értékelő tudat int: „nagyjá csak fiaid szent akarata tehet”. A történelem tanít: ez a nép erős és sokra képes, de elmaradt a népek versenyében, gyöngébbek feléje kerültek, mert pártoskodott, élt „századokig lomhán, gyáván” — ez az objektív megállapítás ítélete. „De én szeretem, hón szeretem, imádom gyalázatában is nemzetemet” — ez az értékelő tudat himnusza. — Született Názáretben, atyja József, az ács, anyja Mária, ím ezek testvérei; tanította az Isten bűnbocsátó atyai szeretetét és kereszthalált halt érettünk, — ez a történelmi tény megállapítása Jézusról. „Te vagy a Krisztus, az élő Isten fia” — a megváltott lelkek e boldog felujjongása az értékelő tudat hitvallása. —

Mindaz az érték már most, amellyel csak életünk gazdagod-hátik, benne van a dolgok és cselekedetek objektív világrendjében s mi annyira vagyunk képesek „érvényre hozni mind, mi benne van”, amennyire objektív alkatukat át tudtuk érteni. Világos pedig, hogy ez az átértés az ismerő alany fejlettségétől, tehát az egyéniség érettségétől s így tömörségi fokától függ s azért fokozatos. Fokozatokat találunk annál fogva az értékelésben is, s azért előre kimondhatjuk, hogy az értéke-

lés befejezetlen és csonka, míg a legmagasabb fokot el nem éri. Három ilyen fokozatot mutat fel az értékelő tudat fejlődésében a figyelmes tapasztalat, s figyelmünk előre fel van hívva arra, hogy a harmadik fokra föl nem érő értékelést hiányosnak tartsa.

Az első fok értékelő módja csak az emberi élet legelején s csak rövid ideig, igazán csak a csecsemőkorban jelentkezik töretlenül és vegyítetlenül. Ott természetes, hogy a kis gyermeknek csak az értékes — ha tudna róla — ami érzékeit kellemesen érinti, csiklandozza, tehát ami élvezetes, hiszen ő még csak annyit ismer a világból, amennyit fejletlen, szegényes érzékei meghódíthattak belőle s érzékeinek csak egy mértéke van: az élvezetes.

De az embernek megvan az a kétes értékű kiváltsága, hogy az élvezetet tartsa értékesnek, sőt az egyetlen értéknek akkor is, mikor már rég túl van a gyermekkoron. Nemcsak közönséges embereket, de magas intelligenciájú férfiakat is megejt az a sajátos szerep, melyet az élvezetességnek osztott ki a természet, sőt még olyanok sem tudták mindig megtörni a bűvös kört, melyet maga körül von, akik az érték mivoltáról elmélkedtek, úgy hogy azt tanították : az élvezet az egyetlen érték, amiért minden egyebet keresünk vagy végezzünk, míg őt magát semmi egyébért se keressük, csupán csak saját magáért,

Pedig azt a bűvös kört a komolyabb reflexió könnyen szétfűjja. *Kevés* körültekintés ráeszméltet arra a magában is döntő tényre, hogy nem teszünk mindent az élvezetért. Avagy az élvezetességért virraszt az édesanya a betegágynál? Élvezetből szedjük az orvos-

ságot? Élvezetből vállalunk terheket, hogy viseljük, ha roskadozunk is alattuk? A teljes felszabadulást pedig a varázs alól annak a ténynek föl-ismerése adja meg, hogy az élvezet szerepe csak egy: csupán csak jelenti, csak figyelmeztet arra, hogy valami gyarapodásban van része testünknek vagy lelkünknek; de sem azt nem tudja megmondani, hogy mi az a gyarapodás, hiszen az élvezet éppen csak alanyi reflexe ama hatásnak, melyet az a gyarapodást okozó tárgy keltett; sem azt, hogy mi annak a gyarapodásnak értéke, éppen mivel az élvezet csak alanyi reflex.

Az élvezet tehát éppen nem az érték ; nemhogy vele mérnök az értékeket, de ellenkezőleg neki kell alávetnie magát a megmértetésnek, azaz neki magának is meg kell még értékét állapítunk, s tudjuk, hogy egyenesen áthidalhatatlan különbségeket kell konstatálnunk az élvezetek közt éppen érték tekintetében. Mert az élvezet értéke két tényezőtől függ: egyszer a tárgytól, amely okozta, de aztán az élvező alanytól is, akinek egyéni reflexe s e két tényező együttes hatásának eredménye, hogy van magas és alacsony, nemes és aljas élvezet, s a döntő az élvező alany magasrendűsége. Intelligens embernek még élvezete is más, még étkezésében megnyilvánuló „élvezése” is más minőségű, mint például a disznótorok bajnokaié. Azt az álláspontot, ahol az élvezet a dolgok egyetlen értékmérője, nevezi az elmélet műszóval *hedonizmusnak*, a görög *hêdonê-hol* (gyönyör, élvezet).

A hedonizmus azonban igazában véve az elszigetelődő önzés álláspontja, mert csak a maga élvreflexeit dédelgetné az egész világból; az élvező ént tenné a vi-

lág középpontjává, de nem veszi észre, hogy pusztá rabszolga sorsra kárhóztatja, mikor azt hinné, hogy szabados urává tette a dolgoknak. A fejlődő értelem azonban csakhamar megtapasztalja, először is, hogy az ember nem a szüntelen élvezetre van teremtve, hogy az ép szervezet a legnyomatékosabban tiltakozik az örökös élvezet címén ráerőszakolt pusztítás ellen, s hogy sommásan kellene fizetnie a hédonéért az élvezetre való teljes képtelenséggel, ha nem a halállal; azután, hogy senki se élhet elszigetelődve, hogy ezerféle szállal függ környezetétől, hozzátartozóitól, családjától, az emberiség egyetemétől, ezeken keresztül is a természeti, földrajzi, történeti tényezőktől, az universumtól, egyetemes, tehát megkerülhetetlen törvényszerűségektől. A fejlődő értelem tehát megtanulja beleilleszteni a maga egyéni életét ebbe a mind jobban megismert világhálózatba, s mind céltudatosabban nézi az emberi életet abból a szempontból, hogy mit képes tenni az egyes, mint az egész összefüggés egy tagja, szerve?

S mikor ez a szempont jut érvényre, akkor többé nem az egyes ember elkülönülő érdekei jönnek számba, hanem a közösségen, első sorban természetesen az emberi közösségen keresztül elérhető boldogsága; a közösség gondolata előtérbe lép, megszabja az egyes értékét, s ez az érték annyi lesz, amennyit az egyes a köznek használ. Természetesen a maga hasznát is szolgálja vele; munkája, egyéni erő kifejtése igazában véve befektetés, amely dúsan kamatozik a munkamegosztás elve szerint élő közösség által. Amit az egyesek a közösségen át egymásért végeznek, az a haszon, azért ez értékelő álláspont neve: a hasznossági értékelés, mű-

szóval: *utilizmus* (az *utile-höl*; egészen fölösleges az angolos képzésű „utilitarianismus”).

Az utilizmus már most a hasznosságért, a közhasznúságért az egyén legnagyobb boldogságát ígéri természetes következményül, azaz a közhasznúsággal méri az ember értékességét; erkölcsi és fizikai javait egyaránt az objektíve mérhető hasznos szolgáltatások szerint juttatná részébe; a haszon, úgy látszik, biztosítja a lelkiismeret nyugalmát épenúgy, mint a testi, anyagi élet kényelmét; a hasznosság önmagában kezesége a boldogságnak, úgy látszik, azért, mert ő az érték, tehát ő fakaszt és mér minden más értéket, különben nem ígérné a legnagyobb boldogságot.

Ez a legnagyobb boldogság aztán lehet, hogy csak egy törzs, vagy egy faj közösségének ígértetik, mint az ószövetségi zsidóságnak; lehet egy világbirodalom egyetemére szóló, amilyen a rómaiak utilizmusa volt, s csakugyan ebben láthatjuk meg az utilizmus igazi jellemvonásait. Az igazi utilizmus nem ismeri a faji, felekezeti vagy nemzetiségi eikorlátozódás szűkkeblőségét; az utilizmus igazi lényege szerint *kozmpolita*-, az egész emberiséget akarja egyesíteni; eszménye az *emberiség* boldogítása a hasznos viszonyok egyetemes munkálása által, ideáljai a világkereskedelem, világnyelv, világbéke. Mindenki egyért és egy mindenkéért, íme az egyszerű kulcs a „legnagyobb szám”, azaz a legtöbb ember — a világ — legnagyobb boldogságának eldörádójába.

Lehet-e ennél magasabb célért lelkesedni? Lehet-e a legnagyobb szám legnagyobb boldogságánál még nagyobb — boldogságot ígérni?

Boldogságot bizonyosan nem ; aki többet ígérne, ha tudja mit csinál, mást csal; ha nem tudja, magát; mindenképen előre vesztett ügye van; mert itt nem árverésről van szó. Aki a boldogságért eseng, igazán alig álmodhatik többről, mint amit az utilizmus összeálmodott számára. De akkor legjobb *nem eszmélnie* arra, hogy mennyire tisztázatlan az utilizmus boldogság fogalma, mily össze nem férő elemek vannak összekényszerítve benne. Csakugyan a haszon volna a legmagasabb érték, *az* érték? minden érték hordozója és biztosítéka és foglalata? alapja és kvintesszenciája? Elég a kérdésekből, egyetlen tény elég, hogy — legalább is — gondolkozóba ejtsen: van haszon, amellyel nem vállalnánk közösséget a Dárius, vagy mit mondjunk? a Rothschild minden kincséért. S ha egyszer az. utilista figyelmét erre a tényre felhívni sikerült (különben a legreménytelenebb próbák egyike), akkor kezdődik az utilizmus önmagára eszrnélésének drámája, a végén szerencsés esetben a szerencsés katharzissal, amely egy magasabb értékelés világába utal, ezentúl már állandó tartózkodásira, ha az értékelő tudat egészséges működését biztosítani akarja.

Mihelyt ugyanis észrevette, hogy nem minden haszon egyforma értékű, egyszerre ráeszmél, hogy nem is egyformán boldogító, tehát, hogy haszon és boldogság egyaránt valamely „hatalmasabb harmadiktól” nyerhetnek értéket, s tehát az fogja az ő értéküket mérni is. Hol keresse hát az utilizmus ezt a mértéket?

De igazán nincs a haszonban magában, ha nem *az* értékmérő, de legalább valamely értékmérő? Csakugyan kénytelen magán túl keresni ilyent? Igen, mert

a hasznosság; megállapítása csak azt mondja ki, hogy ilyen meg ilyen célra, ez meg ez az eszköz a legcélszerűbb, azaz egy értelmi formát állít fel, *egyetemes* formát ugyan, mert az aki és célszerű összefüggés az egyetemes értelmi világhálózat alapformái, de csak *formát*; hogy mi az a cél, mi az odavezető eszköz önmagában, nem mondhatja meg, azért értéküket sem tudja, már pedig az érték a *tartalom* kérdése, azé, ami azokban a formákban megjelenik. Azért kell az utilizmusnak magán kívül keresnie az érték mérőjét. Hol keresse hát?

E keresés közben követi, el aztán az utilizmus azt a ballépést, hogy olyan helyért keresi a mértéket, ahol nincs s ezzel megrontja a saját szerepét és aláássa hitelét, s a dráma egyszerre bohózata silányodik. Mert az utilizmus fejesen jogosult felfogási mód, amíg az ok- és célszerűen megfelelő viszonyulások hálózatába illeszti a dolgokat, egy egyetemes, világhálózat objektív összefüggéseit fürkészi és használja fel gyakorlatilag. De saját magát rontja meg, ha arra a kérdésre, hogy *miért értékes* már most ez' a haszon, vagyis, hogy mi adja meg értékét, azt feleli: az élvezet, s az a legjobb haszon, amelyik a legélvezetesebb. Mi már tudjuk, hogy ez visszaesés egy alacsonyabb álláspontra, s az utilizmus öneszmélési drámájából ezért lesz igen könnyen — komédia, mikor ugyanis, amint Böhm Károly gyilkos, „de jóltevő szarkazmussal mondta, a végtelen világhálózat közepébe odaplántálja magát a törpe egyes és csak azt méltóztatik helyeselni, ami az *ő* kedves egészségére válik: ami nem egyéb vakmerő arroganciánál, teszi hozzá Böhm. Ijesztően sivár képviselői ennek az uti-

lizmus józan értelmét lejárató, maga alá süllyedt utilizmusniak a háborús haszonszerzés ama megszedültjei, akiknek a könny- és vérözön is csak arra való, hogy az ő termésüket hizlalja.

A tanulság ezekből nyilvánvaló: az utilizmust még akkor sem illeti meg az utolsó szó az érték ügyében, ha nem zuhan le mélyen a maga méltósága alá, ahová csak azért jut, mert nem tudja hol keresni az érték mérőjét. Nem is találja meg, amíg maga *fölött* nem keresi. Mert a döntő szót az érték dolgában csak oly állásponton lehet kimondani, ahol a valóságot nem abból a szempontból ítélik meg, hogy élvezetes-e vagy hogy hasznot hajt-e, hanem hogy mi az értéke önmagában. Mert minden dolognak van önértéke a kilencedik szimfóniának is, a pehelynek is. S amíg ezt nem becsüljük, nem értékelünk, csak csalódunk vagy csalink; illúziók után futkosunk, mint a-gyermek, aki az aranyos papirosért eseng, vagy az aranyos papirost aranynak adjuk ki.

Ezt az önértéket pedig felismerni és megbecsülni csak olyan valóság tudja, amelyik a saját magát ismeri és azért éli is. Ilyen pedig a földön csak egy van: az intelligencia, a szellemiség, ő közvetlenül, a saját maga mivoltának megéléséből tudja a maga értékét, s mikor a fejlődés rendjén egyes ember és faj, vagy nemzet a szellemiség páratlanságát fölismeri, akkor emelkedik a harmadik, a legmagasabb értékelő álláspontra, habár a tapasztalat azt mutatja, hogy nem minden ember képes túllendülni az utilizmus kétesértékű boldogság-illúzióin, a nagy tömeg ezt is csak töredékesen teszi tudatossá; s még népegységek sem jutottak mind el állandó lakóknak erre az értékelő szintre; így hiába

próbálták a zsidó népet prófétái egy abszolút értékelés magaslatára emelni s ott megtartani; nem sikerült, a nép köztudatát nem a „prófétai törvény” fejezte ki, hanem a Leviticus legális papi törvénye, s amannak igaz betöltéséhez egy magasabbnak kellett eljőnie, aki a törvényt maga alatt is hagyta: Krisztus, mondja Pál egyik legtömörebb értelmű értékítélete, Krisztus a törvénynek vége. S nem lepleződött-e szemeink láttára az angol nép keneteskedő és arisztokratizáló értékelése az álarcozat és köpenyeket szétmállasztó háború átértékelésében sivár és alantasán lelketlen utilizmusnak?

De aki egyszer feljut erre az álláspontra, arra nézve aztán egyetlen létmód úgy értékelni, hogy az intelligencia a maga abszolút becséhez méltón érvényesüljön, s akkor értékmérője az lesz általában: minden dolognak annyi értéke van, amennyi benne az intelligencia.

Hogyan? az intelligenciával mérni a dolgok értékét? Visszatérjünk-e a mesék világába? Azt mondjuk-e, hogy lelke van a víznek, fának, beszéljünk sejtlélekről s — a párosság kedvéért — léleksejtről? Nem, a dolog sokkal egyszerűbb. Az intelligencia azért mértéke a dolgok értékének, mert amit bennük értékel, azt a maga lényegességével méri össze, mert a magából, saját magából tömörítette a dolgok logikai képébe, s épen ezt értékeljük, ha egyáltalán értékelünk. Minden dolog ugyanis valamely lelki funkciót kényszerít bennünk munkára, attól kezdve, hogy érzékeinket ingerli, addig, amíg jelentését, értelmét megállapítjuk; ezek a funkciók az eszközeink arra, hogy a dolgot megismerjük és megértsük. S amennyi lelki munkát, tehát amennyi szellemiséget a tárgy kicsikart belőlünk, annyit tömörítünk

beléje, annyi a szellemisége, mert annyi a jelentése vagy értelme vagy tartalma, annyi tehát az értéke is. Ennyit röviden erről a kérdésről.

Amíg tehát nem ezt az önértéket becsüljük minden dologban, addig nem is értékelünk igazán, mert addig vagy csak viszonyulásait nézzük, azaz csak formai elhelyezkedését, vagy csak az egyéni reflexet, melyet bennünk kivált. S azért befejezetlen a hedonizmus és utilizrnus, amíg ebben a legmagasabb értékelésben ki nem egészülnek igazán — értékeléssé.

S ha az élettelen valóság értékelésében is ez az egyetlen lehetséges becselő álláspont, kell-e bizonyítani, hogy még inkább az — ha lehetne az egyetlenséget fokozni — az ember és az ő művei értékelésénél? Azon hiszen már túl vagyunk, hogy az embert élvezetessége miatt becsüljük, ez mégis csak a kannibálizmus álláspontján lehetett értékmérő. De hasznossága szerint sem szabad az embert értékelni, mert igen nagyfokú „közhasznúság” sem mindig megfelelő bizonyága az ember értékének, hanem azért kell az embert becsülni, ami a hasznosságba bele se ömlik teljesen, amit nem is lehet mennyiségi meghatározásokkal még csak meg se közelíteni: *a nemes intelligenciáért*. Az ember értékét tehát azzal mérjük, hogy milyen mély és tiszta az érzületvilága, mennyire összefoglalók és áthatók gondolatai s mennyire elszánt az az elhatározása, hogy az abszolút értékű szellemiség egyetlen nemességének megalkuvás nélkül érvényt szerezzen.

Elvész talán így az élvezet és haszon értéke? Dehogya. A bölcs is élvez, a lángész is hasznos; ez a két értékfaj nem semmisül meg, hanem éppen most kapja

meg a neki illő helyet az értékek objektív rendjében. Az élvezet marad figyelmeztetőnek, a haszon az egyetemes formának, melyben a tartalom, az önérték megjelenik, de értékük annyi lesz, amennyi ama tartalomé, melyre az egyik figyelmeztet, s melynek a másik megvalósulási formája. így „teljesedik be” az értékelés ezen a fokon, azaz, így lesz az értékelés igazán értékelés ezen és csak ezen a fokon.

S azért lehet ezt az értékelő álláspontot *nemességi* értékelésnek nevezni, mert értékmérője az egyetlen nemes valóság, az intelligencia. Lehet *ideális* értékelésnek is mondani, mert a nemesség elérhető teljességének eszményéhez méri a mindig töredékes és hiányos értékelést, hogy az ideál kötelező erejével a legmagasabbra öntudatosan, tehát önelhatározással segítse föllendülni az embert. Lehet *keresztyén* értékelésnek mondani, mert a világtörténelem folyamán Jézus evangéliuma eszmélhette arra a lelkeket, hogy létfeltétel reánk nézve ez az 'értékelés; és lehet végre egyszerűen *az* emberi értékelésnek mondani, mert nem egy-két embernek, nem is egy-két népfajnak, hanem az embernek korlát nélkül szólt, az embert saját lényegénél fogva kötelező élet igen egyszerű, de igen komoly titkának feltárása: nemde nem nagyobb-e a lélek, hogynem a test? és mit használ nektek, ha az egész világot megnyeritek is, lelketekben pedig kárt vallotok?

S ezzel odajutottunk, ahová kiinduló tételünk igazolásáért érkezni akartunk. Azt mondtam, hogy értékelő tudatunk ebben az egyetemes fordulat-hozó időben az életösztön biztosságával ragadta meg az értékek

természetes világregdjének ősi törvényszerűségét, s hogy reánk nézve nincs komolyabb, mert életbevágóbb feladat, mint elmélyíteni s öntudatosan megszilárdítani ezt az egyetemesen átélt tapasztalatot, ezt a diadalmas megújulást megkezdő *metanoiát*. S ezt a mindnyájunk!, lelkében ott feszülő, érzelmileg végleges biztossággal kiformalódott meggyőződést óhajtotta igazolni, ha csak a legösszevontabb gondolatmenettel is, az értékelő tudat s az értékek törvényszerűségének e vázolója. Nem kell a próféta komor látomásait riadtan kiszíneznünk, sem a lövészárkok apokaliptikus élményei közül visszatérők — s fájdalom, a vissza nem térők — tekintetét elképzelnünk, amellyel számon kérik azt az új értékelést, melynek ők bizonyosságát adták, mind a halálig; nemcsak érzelmi megindultság vagy épen romantikus föllengezés dolga annak az ősi s azért mindig új értékelésnek odaszentelődni, hanem *létfeltétel* reánk nézve, ez íme egyszerű tudományos igazság, azaz a dolgok rendjében felismert alaptény.

S azért a mával megnyílt korszaknak ma még át se tekinthető ezerféle munkáját, azt hiszem, *egy* egyszerű és mindent éltető munka tagozódásául kell felfognunk és végeznünk. Amit a nevelő, az igehirdető, a politikus, a nemzetgazda, a katona végezhet, egy nagy *nemzetnevelő* munkának kell lennie, s ha még csak a *nemzetté* nevelésen kellene kezdenünk, — s fájdalmas Való, hogy azon kell igazán kezdeni — még fokozottabban kötelességünk ezt az egységes programot munkába venni: a magyarság öntudatát, faji és nemzeti 'önértéke tudatát felébreszteni, önmaga tudatos birtokává tenni, hegy a saját maga értékének kötelező voltát fel-

ismerve, ingadozás és alku nélkül váltsa is valóra ősi értékeit.

Nincs itt helye és ideje, s én nem is érzem magam jogosultnak, csak futólag is, rávilágítani arra a nehéz, de szükséges kérdésre: mi tehát a magyar nép faji öntudatának lényeges tartalma? Nincs még tisztázva a kérdés; senki se választotta még külön azt a sokféle szálat, melyből ez a faji jellem összeszervezkedett; csak az ezeréves ismert történeti élete folyamán reátapadt rétegek hatását se könnyű kinyomozni, s hol a kéz, mely az ezer év előtti ősi törzset tudná megjelölni?

De egy dolog bizonyos. Nemzetünk története, a politikai és erkölcsi, szellemi egyaránt s amiben leghívebben tükröződik a népjellem költészete, azt mutatják, hogy a magyar nép jelleméhez nem tartozik se a szennyben kéjelgő hedonizmus, se a cinikusan önző utilizmus. Egészséges érzékiségéből hiányzik a kéjvágy, józan gyakorlatiasságából a sivár materializmus. Hibái más forrásból fakadnak: talán keleti szemlélődő természete sajátos zárkózottságából s új hatásoktól való idegenkedéséből, amelyek, minthogy nem igyekeznek áthasznítani vagy kiküszöbölni őket, hanem mint valami különös, de ártalmatlan furcsaságot tenyészni engedi, sokszor túlságos naivságát kihasználva, észrevétlenül beléje verik gyökerüket, mindig mállasztó, nem egyszer mérgező gyökerüket. Egy fajta úri méltóságérzet a forrása e hibáknak, — egyszerre nemessége és gyöngegsége a magyar faji öntudatnak.

Ezt az öntudatot fölébreszteni, nemessége kötelező voltára eszméltetni, hogy komoly önbírálatra legyen képes s aztán megtanulja úgy megbecsülni a saját ne-

mességét, hogy lerázza magáról a reátapadt vagy be-
léje tapadt alacsonyabb értékelési módok csökevényeit
vagy élődijeit: ez lesz, úgy érzem, annak az egyete-
mes nemzetnevelő munkának egymástól legtávolabb
'dolgozó munkásait is összetűző közös kötelesség, kö-
zös lélek.

S még csak néhány szót. Nagy Péter cár egyszer
német anyákat kívánt, hogy újjászülje Oroszországot.
Nálunk ma — félig tréfásan, félig komolyan — sokan
német hivatalnokokat kívánnak, hogy újjáteremtsék ál-
lami s nemzeti életünket. Lehet ezt az ötletet érteni ; ön-
kéntelen meghajlás van benne ama kétségtelenül ma-
gasrendű öntudatosság s ennek gyümölcse, a szerve-
zettség és céltudatosság előtt, melyet hatalmas szövet-
ségesüinktől csakugyan legelőször kell mintául át-
vennünk.

De van nekünk egy közelebbi szövetségesünk, meg-
bízhatóbb, igazán: egyetlen szövetségesünk, aki csak a
tűvő szót várja, hogy napvilágra hozza rejlő értékeit
— s ennek a hívó szónak felülről kel! elhangzania, amint
a világosságnak felülről szétáradnia; — s ennek a hábo-
rúnak az lesz reánk nézve abszolút nyeresége, ha végre
szövetségre lépünk ezzel az egy igazi szövetségessel:
a saját megtisztult, nemes öntudatunkkal.